

Boris Zakošek

Povijesni arhiv Rijeka
Park V. Nazora 2
Rijeka

RAZVOJ ZAŠTITE ARHIVSKE GRAĐE NA PODRUČJU NADLEŽNOSTI POVIJESNOG ARHIVA RIJEKA

UDK 930.25(497.5-3 Hrv. primorje) (091)

Stručni članak

Autor u članku najprije ukratko prikazuje do sada objavljene članke o zaštiti arhivske građe na području Hrvatskog primorja, Gorskog kotara i Kvarnera. Zatim sažeto izlaže i komentira ishode arhivskih proučavanja na tu temu, s posebnim obzirom na povijest zaštite riječkih arhivalija. Najzad, naglašava da i sam radi arhivska istraživanja razdoblja nakon 1926, tj. otvaranja prve riječke arhivske ustanove, pa sve do osnutka Ispostave državnog arhiva u Zagrebu sa sjedištem u Rijeci 1948. godine. Na kraju se ukratko osvrće i na djelovanje riječke arhivske ustanove od te godine, pa sve do danas.

Uvodne napomene

U nastojanju da se na izvorima prouči i zatim sintetički prikaže razvoj zaštite arhivalija na području Hrvatskog primorja, Rijeke, Gorskog kotara, Kvarnerskih otoka i istočne obale Istre sa zaleđem, objavljeno je već nekoliko radova. Ti napisi zahvaćaju gornju temu u prostornom i vremenskom smislu, s više ili manje pojedinosti, ovisno o vremenu nastanka, interesu autora ili namjeni teksta. Sačuvanost i dostupnost izvornog arhivskog materijala također je ograničavajuće utjecala na mogućnost iscrpne obradbe zadane teme.

Prvi takav rad nastao je 1933. godine kao predgovor Općem inventaru arhivske građe Kraljevskog Državnog arhiva u Trstu i njemu podređenom Odjeljku državnog

arhiva u Rijeci, iz pera ravnatelja obje ustanove, Felicea Perronija.¹ Iako je područna nadležnost riječkog arhiva tada obuhvaćala čitavu Kvarnersku provinciju, a to znači od 1931. godine 13 općina na istočnoj obali Istre sa zaleđem i krajnji jugoistočni dio današnje Slovenije, Perroni uglavnom tematizira povijest riječkih arhivalija i zaštitu arhivske građe u Rijeci.² No, tu je vrlo precizan i iscrpan. Posebno zanimljivi su do pojedinosti opisani događaji koji se, izravno ili neizravno, zapliću u sudbinu dokumentacijske baštine Rijeke u prevratničkim vremenima od sloma Austro-Ugarske države 1918. godine, do gašenja Riječke države nakon Rimskog sporazuma 1924. godine.

U prvom desetljeću nakon Drugog svjetskog rata, objavljena su dva kratka, ali gornjem pregledu dopunjujuća prikaza djelovanja arhivske ustanove u Rijeci. U prvom Milivoj Korlević, tadašnji direktor Državnog arhiva Rijeka, u tekstu "Riječki državni arhiv"³ ukratko opisuje nastanak i razvoj ustanove do 1951. godine, ali i pritjecanje i stanje arhivskih fondova s čitavog područja nadležnosti Državnog arhiva Rijeka. Dvije godine kasnije, u prvom broju novopokrenutog arhivskog periodičnog časopisa, "Vjesniku Državnog arhiva u Rijeci", objavljen je novi Opći inventar Državnog arhiva u Rijeci s kratkim predgovorom sličnog sadržaja kao prethodni tekst.⁴ Kraći tekst o riječkom arhivu je 1958. godine napisao i arhivist Mirko Zjačić.⁵ Povodom 50-godišnjice rada Historijskog arhiva Rijeka i 20-godišnjice osnivanja Historijskog arhiva Pazin, opširan curriculum razvitka zaštite arhivalija na područjima Historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci izradio je Bernard Stulli za Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu 1980. godine. Stulli prati zaštitarska nastojanja putem dostupne literature i arhivske građe, no poglavito obrađuje vrijeme prije osnivanja riječkog arhiva kao ustanove. O tada recentnoj povijesti (nakon 1948. godine) i perspektivama Historijskog arhiva Rijeka, u istom broju Vjesnika piše Ljubomir Petrović.⁶ Iste te, 1980. godine, tiskan je kao posebno izdanje Historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci Vodič Historijskog arhiva Rijeka, ovdje pak s povijesnim uvodom koji ponajprije prati sam osnutak i razvoj Arhiva kao ustanove do 1945. godine, a zatim u posebnim poglavljima iznosi podatke o području djelatnosti, strukturi fondova

¹ Felice Perroni, *Inventario generale delle carte conservate nel R. Archivio di Stato e nella Sezione d'Archivio di Stato di Fiume con note storico-archivistiche*, Trst 1933, str. 58-115.

² Perroni iscrpno izvješćuje i o građi Riječkog gubernija. Ta oblast je za neka pitanja vršila ulogu organa vlasti na znatno većem području nego što je bio grad Rijeka i njegov kotar, u nekim razdobljima sve do iza grada Novog Vinodolskog. No, sjedište Gubernija i njegove registrature uvijek je bilo u Rijeci.

³ Milivoj Korlević, *Riječki Državni arhiv*, *Arhivist*, sv. 3/1951, Beograd 1951, str. 61-65.

⁴ *** Opći inventar Državnog arhiva u Rijeci, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. I, Rijeka 1953, str. 360-367.

⁵ Mirko Zjačić, *Iz arhiva u Rijeci*, *Arhivski vjesnik*, I/1958, str. 597-599.

⁶ Bernard Stulli, *Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima Historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci*, i Ljubomir Petrović: *Razvoj i perspektive Historijskog arhiva Rijeka*, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXIII, Pazin - Rijeka 1980, str. 11-44 i 55-62.

i zbirki i o drugim pokazateljima o arhivskoj građi. Autor uvoda je Nikola Crnković.⁷ Naposljetku, pregled razvoja arhivske službe na području Istre, Rijeke i Zadra nedavno je objavio i Petar Strčić u Vjesniku istarskog arhiva.⁸

U ovome radu ćemo sažeto prikazati ishode gore nabrojanih članaka, dok ćemo pobliže obraditi razdoblja i tematske sklopove za koje držimo da do sada još nisu dovoljno iscrpno proučeni, to jest razdoblje od osnivanja Arhiva 1926. godine do veljače 1948. godine, kada je Rješenjem Komiteta za naučne ustanove, sveučilišta i visoke škole u Zagrebu br. 1596, osnovana Ispostava zagrebačkog državnog arhiva u Rijeci. I nadalje će manjkavo obrađena ostati povijest zaštite arhivske građe na područjima nadležnosti Povijesnog arhiva Rijeka, koja su između dva svjetska rata potpadala pod Kraljevinu SHS / Jugoslaviju.

*Povijest zaštite arhivske građe do osnutka prve posebne arhivske ustanove
u Rijeci 1926. godine*

Moguć je različit pristup u prikazu pismenih svjedočenja o skrbi za arhivsku građu javnih pismohrana (općinskih, kotarskih, županijskih-pokrajinskih ili državnih arhiva, sudskih arhiva prvog i drugog stupnja, arhiva različitih javnih ureda i ustanova) na području djelovanja Povijesnog arhiva Rijeka. Držimo razložnom temeljnu podjelu na one aktivnosti koje tvorcima građe nameću više vlasti i na postupke koje su iz vlastitih pobuda sproveli sami tvorci.

Začeci i razvoj skrbi za arhivalije na i sa prostora koji pripadaju djelokrugu Povijesnog arhiva Rijeka, bili su određeni brojnim povijesnim datostima zajedničkim za mnoga društva razvijenog Srednjeg vijeka, ali i nekima koje ta područja čine izuzetnim. Veće zanimanje za izradu i čuvanje javnih i privatnih isprava, neprijeporno ima svoje začetke u porastu značaja pismenih dokaznih sredstava u 12. i 13. stoljeću i kasnije.⁹ Iz toga razdoblja nema mnogo obavijesti o propisima i praksi zaštite arhivske građe.

Ratna i politička previranja često su na našim prostorima imala osim za ljude, pogubne posljedice i za pismohrane te danas nisu iz tog najranijeg doba sačuvane neke veće arhivske cjeline. Poznata su razaranja nastala u sukobu Venecije i Cambraiske lige s početka 16. stoljeća, zbog kojih je u potpunosti zatoren riječki gradski arhiv, a uvjetno rečeno, središnji arhiv feudalnih gospodara Rijeke i okolice od 12. do kraja 14. stoljeća,

⁷ Vodič Historijskog arhiva Rijeka, Historijski arhivi Pazin i Rijeka, Posebna izdanja br. 7, Pazin-Rijeka 1980, str. 19-46.

⁸ Petar Strčić, Razvoj arhivske službe na području Istre, Rijeke i Zadra ("sjedinjene općine"), *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 1, Historijski arhiv Pazin, Pazin 1991, str. 245-258.

⁹ O tome pišu mnogi. Vidi npr.: Nada Klaić, *Povijest Hrvata u srednjem vijeku*, Globus, Zagreb 1990, str. 242-243.

Devinaca, evakuiran i raspršen po bečkim i gradackim arhivima.¹⁰ Postoje mišljenja kako je upravo propast arhivalija u ratnim okolnostima potaknula općine da uobliče ili obnove svoje jedinstvene pravne kodekse, statute, kako bi trajno osigurali nesmetano odvijanje utvrđenog društvenog poretka.¹¹

Statuti naših primorskih općina katkada izravno uređuju pitanje čuvanja ili rukovanja arhivom. Ti poslovi su po pravilu dani u dužnost općinskim kancelarima. U nabranjanju tih dužnosti najbolje možemo pratiti koje je vrste i kako nastaje registraturni materijal. Gdje gdje se navodi i kako i gdje se općinski spisi čuvaju te tko se s njima i na koji način može služiti.¹²

S jačanjem gradske samosvijesti Rijeke početkom 18. stoljeća, uoči i nakon što je grad 1719. godine patentom cara Karla VI. proglašen slobodnom lukom, učestalije su i obavijesti o sređivanju njegova arhiva. Već 1715. godine vijećnici kane nanovo urediti arhiv i izraditi katalog svih dokumenata.¹³ Sredinom istoga stoljeća, točnije 1742. godine, zaključkom gradskoga vijeća urgira se u prilog sređivanju općinskih spisa, kako bi se isti mogli deponirati i čuvati u "javnom arhivu". Predlaže se i dovršenje izgradnje kancelarije i arhiva s ciljem boljeg čuvanja akata i sudskih spisa.¹⁴ Sljedeće obavijesti o stanju riječkog općinskog arhiva nadnevene su godinom 1816. Opisuje se loše stanje dokumentacijske cjeline nazvane "archivio giustitiale" koja je sadržavala civilne i krivične spise bivšega riječkog Magistrata, napuštenu i neinventariziranu građu vrlo velike vrijednosti. Tridesetih se godina 19. stoljeća ozbiljnije pristupa sređivanju navedenih arhivalija, posebno kada zaslužni riječki povjesničar Ivan Kobler prihvaća dužnost honorarnog sekretara Magistrata. Tada se obavlja i sustavno izlučivanje građe,

¹⁰ F. Perroni, n. dj., str. 24 i 67.

¹¹ Tako piše autor teksta o izradi gradskog statuta Rijeke u: Povijest Rijeke, Rijeka 1988, str. 111. Izrijekom se to tvrdi i u "Zakonu kaštela Mošćenic" koji biva prepisan "... z jedne stare kvaderni, ka je bila zlo tratana i štrapačana, i razderta va vreme od gveri ili rata z Benecani, ka je bila leta 1616." Cit. prema: Ante Šepić - Zakon kaštela Mošćenic, Rad JAZU, sv. 315, 1957, str. 254.

¹² Statut grada Rijeke iz 16. stoljeća sadrži odredbu, po kojoj kancelari na svršetku godine procesne spise moraju pohraniti u općinskoj kancelariji i to s oznakom godine da se lakše pronalaze. K tome se dodaje i to, da je kancelar dužan naknaditi štetu svakom interesentu, ako se zbog nemara ili lijenosti kancelara ne bi ta građa mogla pronaći uredno složena, ili ako bi se kancelarovom krivnjom izgubila; U Kastvu se "stare knjige zakona" tj. urbar i statut Kastavštine "nahajaju v armariće va zide na lože komunskoj". Citati prema: B. Stulli, n. dj., str. 12 i 13; "Gradski kancelar pisao je gradske zapisnike, isprave i proglase, te je on jedini bio vlasan pisati pisma vjerodostojna, tako, da što bijaše pisano rukom drugom, ne imadjaše vjerovanja ni valjanosti nikakove, osim ako se dokaže, da je to učinjeno u odsuču gradskoga kancelara i dozvolom senjskog kapetana ili jednoga rektora." Citat prema: Mile Magdić, Statut kralja Ferdinanda III. od godine 1640. za grad Senj, Vjestnik Kr. Hrvatsko-Slavonsko-Dalmatinskog Zemaljskog arhiva, sv. 2/1900, str. 79. Ovo su samo neki od mnogobrojnih primjera gdje se u općinskim statutima uređuju u tekstu iznesena pitanja.

¹³ B. Stulli, n. dj., str. 13.

¹⁴ Isto, str. 14.

izrada popisa i tehničko uređivanje građe.¹⁵ U prvoj polovici 19. stoljeća javlja se i prvi poznati zahtjev za znanstvenim korištenjem građe.¹⁶

Samoinicijativno, 1864. godine riječka Općina potiče, polazeći od sustava kojega su u to vrijeme rabili državni uredi, plan "reformne političkog arhiva" u Magistratu. Sprovedba reforme započinje godinu dana kasnije i njome se uvode bitne novine u sustavu registracije i evidencije spisa.¹⁷ Pola stoljeća kasnije, ponovno se izražava nezadovoljstvo stanjem riječkih arhivalija. Zato 1909. godine gradska uprava osniva Komisiju pod nazivom "Deputazione fiumana di storia patria", koja je imala nastojati oko sređivanja arhivalija koje su tvorile tzv. "archivio civico". Rečena komisija izražava 1921. godine potrebu da se konačno "povijesni arhiv" koji postoji u sklopu Municipija razdvoji od "administrativnog arhiva", te da mu se pridruže drugi javni arhivi stariji od 1870. godine.¹⁸

U novim političkim okolnostima, nakon potpisivanja Rimskog sporazuma 1924. godine, kojim je Rijeka pripala Italiji, isti čimbenici obraćaju se vladi svoga novoga suverena radi uspostave državnog arhiva u Rijeci, kao ustanove u potpunosti odvojene od općinskih i pokrajinskih organa političke uprave.¹⁹

Podrobnije smo se osvrnuli na povijesni tijek zaštite arhivske građe riječke Općine stoga, što već više stoljeća ova registratura nadmašuje opsegom proizvedene građe i nadležnostima sve ostale registrature na području djelovanja Povijesnog arhiva Rijeka. No, ponešto je već zapisano i o sudbini arhivalija riječkih gubernija (vlasti pokrajinskog značaja).²⁰

Ukratko ćemo dotaći i oblike skrbi za "spise" u manjim općinskim pismohranama na "našem" području. Zamjetna je pojava, da se često u općinske arhivarnice na pohranu primaju knjige i spisi drugih tvoraca. Na taj običaj je posebno upozorio Nikola Crnković. On u uvodu sumarnog inventara arhivskog fonda Veli Lošinj navodi sljedeće: "U Velom Lošinju bile su dvije službene pismohrane, općinskog poglavarstva i mjesnog Župnog ureda. Osim spisa i knjiga vlastitih registratura, u te su se pismohrane stjecale i

¹⁵ Isto, str. 23. Rezultati Koblerova arhivističkog rada još su i danas nezaobilazan oslonac u proučavanju najstarijih spisa riječke Općine.

¹⁶ Predsjedništvo Kapetanata odobrava 1845. godine "profesoru i patriciju" L. G. Cimiottiju korištenje arhiva kapetanata kako bi prikupio podatke za diplomatsku povijest Rijeke. Podatak prema: B. Stulli, n. dj., str. 24.

¹⁷ B. Stulli, n. dj., str. 24-25.

¹⁸ B. Stulli, n. dj., str. 41.

¹⁹ Gotovo svi relevantni dokumenti u vezi s osnivanjem riječkog arhiva, nalaze se u arhivskom fondu Historijski arhiv Rijeka.

²⁰ Npr. B. Stulli, n. dj., str. 22. Svakako je gubernijalnoj pismohrani, kao političkoj oblasti s djelokrugom znatno manje samouprave, ostajalo i manje prostora za inicijativu glede skrbi za svoju registraturu i arhivsku građu.

pismohrane ili pojedine arhivalije raznih velološinskih ustanova bez jasnih kriterija o njihovoj pravnoj pripadnosti. Tako ćemo primjerice naći knjige istih bratovština u oba spomenuta arhivska fonda.”²¹ U istoj pismohrani bila je također pohranjena i građa Javne dobrotvornosti i Odbora javnog spasa.²² Kada su 1970. godine u Povijesni arhiv Rijeka pristigle arhivalije Općine Opatija, u istom arhivalnom korpusu je pronađena i građa desetak drugih arhivskih fondova.²³ U dobro sačuvanoj staroj arhivi creske Općine uočavamo sličnu pojavu. Osim građe brojnih bratovština, u registraturi iste su se našli, primjerice, inventar knjiga i spisa administracije legata monsinjora Ferriciolija, kodicil osorskog biskupa Rossija te inventar njegovih knjiga i biskupskog dvora.²⁴ Da se u općinskim službama ipak katkad dužna pažnja posvećivala i općinskim spisima, svjedoče rijetki zapisnici o primopredaji dužnosti koji sadrže i popise predanih zapisnika, spisa i knjiga. Tako je učinjeno u Veprincu 1911. godine.²⁵ Rapska Općina, i inače u svemu agilna, nije zazirala da u brizi za svoje dragocjenosti žustro zahtijeva povrat otuđenih isprava. Tako 1834. godine od Preture traži da joj se vrate heraldički dokumenti koji su 1817. godine poslani u Gubernij i koji su se od tada vjerojatno nalazili u arhivu u Zadru, a od povjesnika fra Vladimira Brusica potražuje nacrt grada što ga je isti iz općinskog arhiva preuzeo radi izdavanja knjige o Rabu.²⁶

Ipak, više podataka nalazimo o propadanju i zanemarivanju građe, nego o njenom čuvanju i sređivanju. Opisano je stradanje arhivalija nastalo prilikom zapljene imanja Zrinskih i Frankopana 1670. godine u Bakru i Kraljevicima²⁷, uništenje krčkih²⁸ i kastavskih²⁹ arhivalija, a poznati su i znatni gubici arhivskih fundusa Malog Lošinja, Crikvenice i Vinodola³⁰, ali i Rijeke.³¹

Utjecaj središnjih državnih vlasti na postupke usmjerene ka zaštiti arhivske građe u najširem smislu, u praksi je bio višestruk. Osim općeg zakonodavnog uređenja te

²¹ N. Crnković, Uvod u sumarni inventar arhivskog fonda Općine Veli Lošinj, str. 74.

²² Arhivski fond Općine Veli Lošinj, spisi 390 i 433/1870. godine i kut. 139.

²³ Vidi opsežan sumarni inventar arhivskog fonda Općine Opatija u Povijesnom arhivu Rijeka.

²⁴ Inventar arhivske građe Općine Cres, arhivske jedinice br. 803 i 827.

²⁵ Arhivski fond Glavarstvo općine Veprinac, spis br. 1343/1911.

²⁶ Arhivski fond Općine Rab, spisi br. 674 i 784/1834. i 2124/1929.

²⁷ B. Stulli, n. dj., str. 18, navod prema R. Horvat, Zapljena zrinskih imanja, Hrvatsko kolo, knj. IV, 1908.

²⁸ D. Klen, Krčke arhivalije u Historijskom arhivu u Rijeci, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XVI, Rijeka 1971, str. 371-377.

²⁹ Vidi Uvod u sumarni inventar arhivskog fonda Općine Kastav.

³⁰ O tome se najviše može doznati u dosjeima odnosnih arhivskih fondova koji se vode u Povijesnom arhivu Rijeka, te u dosjeima registratura Vanjske arhivske službe istoga.

³¹ U Rijeci je dosta vrijedne građe uništeno, osim prilikom već ranije opisanog 'sakeđa' izvršenog po Mlečanima početkom 16. stoljeća, i u vrijeme državnopravnog interregnuma od 1918. do 1924. godine. O tome F. Perroni, n. dj., str. 61.

domene, na koju se, s obzirom da istovjetnost ili sličnost položaja područja u nadležnosti Povijesnog arhiva Rijeka s drugim hrvatskim krajevima (ovisno dakako o konkretnoj državnoj pripadnosti), nećemo posebno osvrnati, uočili smo i druge oblike. Ponekad zbog političkih ili kulturnih razloga, ponekad pak kao obična otimačina (tada govorimo o "zaštiti" arhivske građe), arhivska građa s "našeg" područja često je bila predmet organiziranog seljenja, evakuacije ili naprosto raznošenja. Već smo ranije spomenuli kako je raznesen stari devinski arhiv. No, ima i niz drugih primjera. Ubrzo nakon gašenja Isusovačkog kolegija u Rijeci, činovnik riječkog Gubernija, uređujući sukladno nalogu viših vlasti, otprema 17. VI. 1786. sve arhivalije ukinutog reda Namjesničkom vijeću u Budim.³² U pomutnji što su je na širem evropskom prostoru izazvali napoleonski ratovi, poduzete su 1797. i 1806. godine višesmjernje evakuacije arhivske građe. Odredište privremene pohrane za najvažnije spise Gubernija, Građevnog ureda i Ureda tridesetnice, postali su tada Bjelovar i Senj, dok je s druge strane iz nekoliko sjevernotalijanskih gradova (Vicenza, Padova, Verona i Venecija) građa bila prebačena u Rijeku. Kasnije je ta građa vraćena na svoje prvotno mjesto.³³

Središnje državne vlasti odnosile su građu s terena i kada istoj nije prijetilo uništenje uslijed ratnih okolnosti. U razdobljima bez sustavno izgrađene mreže županijskih, regionalnih ili gradskih arhiva, pohranu primorsko-goransko-istarskih arhivalija u središnjim državnim ili zemaljskim arhivima ne možemo uvijek ocijeniti kao izraz kolonijalnih i centralističkih namjera, iako su implicitne posljedice takve politike svakako ponekad bile takve. Nakon što je 1840. godine Kućni, dvorski i državni arhiv u Beču postao središnja arhivska ustanova za cijelu austrijsku carevinu, kojoj je cilj bio, u interesu državne uprave i znanosti objediniti sve politički i povijesno osobite i važne dokumente, steklo se u toj i drugim bečkim kulturnim ustanovama i podosta arhivalija "naše", najviše istarske provenijencije.³⁴ Opisano je svjedočenje o otpremi najvrednijih spisa iz arhiva kameralnih imanja u Fužinama 1858. godine u Beč.³⁵ Sustavno je iz Rijeke u Budimpeštu do 1877. godine bila prenošena građa Riječkog gubernija nastala do 1848. godine.³⁶ Imamo podatke i o tome, kako je viša vlast u Zadru naredila Preturi u Rabu da

³² B. Stulli, n. dj., str. 14.

³³ B. Stulli, n. dj., str. 46.

³⁴ Samo kao primjer za literaturu o toj građi spomenut ćemo knjigu G. Birkfellnera, *Glagolitsche und kyrilische Handschriften in Oesterreich*. U Sveučilišnoj biblioteci u Beču nalazi se tzv. *Diplomatarium fluminense*, riječki diplomatski zbornik, koji sadrži isprave iz razdoblja 1405-1580. god. Podaci prema: B. Stulli, n. dj., str. 35 i 44. Godine 1934. iz bečkog Hofkammerarchiva je u Rijeku vraćena građa Gubernija iz razdoblja od 1802. do 1809. godine; PAR, izdvojeni spisi, br. 27.

³⁵ B. Stulli, n. dj., str. 29.

³⁶ F. Perroni, n. dj., str. 62. Perroni nas upućuje u tada temeljnu literaturu o riječkim arhivalijama u Budimpešti, a to su tekstovi Giuseppea Viezzolija: "Fluminensia nell'Archivio Nazionale di Budapest" i "La Compagnia di Gesu a Fiume, 1627-1773."

joj dostavi neku izvornu arhivsku građu, čiji će prijepisi biti vraćeni u rapski općinski arhiv, dok bi izvornici ostali kod viših vlasti.³⁷

O pritjecanju arhivske građe u središnje hrvatske kulturne ustanove reći ćemo kasnije nešto više, spomenimo zasada da je već na početku banovanja Ivana Mažuranića, 1873. godine Ivan Kukuljević predložio zakonsku osnovu u smislu preustroja zemaljskog arhiva i o centralizaciji županijskih arhiva u Zagreb, pa tako i arhiva Riječke županije.³⁸ Tada to zbog financijske preopterećenosti vlade nije bilo izvedivo, ali su kasnije, sredinom 80-ih godina (prema "Izveštaju o primorskim arhivima" Radoslava Lopašića), najvažniji spisi Riječke županije bili smješteni u posebni ormar i određeni za prijenos u Zemaljski arhiv u Zagrebu.³⁹ Nešto ranije, 1881. godine, postojala je nakana i za prijenos senjskih arhivalija u Zagreb.⁴⁰ Ideju o tome "da se spisi ne zasijecajući u dnevnu porabu uprave i sudstva a razpršeni po municipijah i gradovah prenesu u Zemaljski arhiv" zastupa 1875. godine u predstavi JAZU upućenoj Zemaljskoj vladi u Zagrebu i Franjo Rački.⁴¹

Zadnju veću seobu arhivske građe prije osnivanja riječkog arhiva, poduzeo je samozvani korifej talijanskih interesa na Kvarneru Gabriele d'Annunzio, kada je u siječnju 1921. godine registraturu svoje "države", Talijanske regencije Kvarnera, odnio u Italiju.⁴²

Ponekad su posrednici, kulturni djelatnici i znanstvenici pribavljali pojedine predmete arhivske vrijednosti za središnje kulturne ustanove. Najpoznatiji je slučaj čuvenog Vinodolskog zakona. Ovog je, nakon što je bio pohranjen u arhivu modruškog kaptola u Novom, Narodnom muzeju u Zagrebu poklonio nadsavjetnik hrvatsko-slavonskog financijskog ravnateljstva E. Mrzljak.⁴³ Na sličan način su u Zagreb dospjele i neke lošinjske arhivalije.⁴⁴ I za Dvorsku biblioteku u Beču prikupljali su arhivalije neki poznati kulturni

³⁷ Arhivski fond Općine Rab, spis br. 14/1826.

³⁸ M. Gross, Prema hrvatskome građanskom društvu, Nakladni zavod Globus, Zagreb 1992, str. 530.

³⁹ Kada je građa Riječke županije doista prenesena u Zagreb, ne znamo točno. Lopašićev izvještaj je podnesen kraljevskoj zemaljskoj vladi 1886. godine, dakle iste godine kada je županija promijenila ime u Modruško-riječka županija i godinu dana prije nego što je građa premještena u Ogulin. Danas se veći sačuvani dio arhivskog fonda Riječke županije nalazi u Hrvatskom državnom arhivu.

⁴⁰ B. Stulli, n. dj., str. 29.

⁴¹ B. Stulli, n. dj., str. 30.

⁴² F. Perroni, n. dj., str. 85. Ostavština G. d'Annunzija, u kojoj svakako ima i građe javne provenijencije, 80-ih se godina nalazila u mjestu Lago di Como u Italiji (vidi Vodič Historijskog arhiva Rijeka, str. 54).

⁴³ B. Stulli, n. dj., str. 18.

⁴⁴ O tome piše N. Crnković u predgovoru sumarno-analitičkom inventaru arhivskog fonda Općina Veli Lošinj.

djelatnici.⁴⁵ Svakako ne u skladu s današnjim mjerilima o zaštiti arhivske građe, događalo se i to da su pojedini listovi ili isprave doslovce bili istrgnuti iz nekog tvarno jedinstvenog tijela, kako bi u nekoj kulturnoj ustanovi postali dostupni znanstvenoj javnosti, ili je to rađeno iz neke manje altruistične pobude.⁴⁶

Drugi oblik skrbi za zaštitu arhivske građe od strane središnjih ili zemaljskih vlasti, nalazimo u anketiranju podređenih registratura o količini, vrsti i stanju dokumentacije na terenu te u okružnicama kojima se nalagalo njeno evidentiranje i prikupljanje. B. Stulli je zabilježio tri takve ankete provedene iz tri različita državna središta. Prvu je provelo Ministarstvo unutrašnjih poslova u Beču 1869. godine, u sklopu šire diskusije koja se tada vodila o planu organizacije arhivske službe za državne arhive kraljevina i zemalja u austrijskoj polovici Carevine. Raspisom od 8. IX. (ili XI.) 1869. godine, Ministarstvo unutrašnjih poslova je od poglavara zemaljskih uprava tražilo da izrade pregled stanja arhiva na njihovu području te da o tome podnesu izvješća. Izvješće Namjesništva u Trstu povodom te ankete spominje, između ostaloga, stare registrature kotarskih poglavarstava u Voloskom i Lošinj u te stare spise pohranjene kod kotarskih sudova u Krku i Cresu. Zemaljska vlada Trojedne kraljevine u Zagrebu, provela je 80-ih godina 19. stoljeća već spomenutu anketu o stanju primorskih arhiva. Anketa, koju su na terenu obavili Radoslav Lopašić i Mile Magdić, objavljena je kao "Izvještaj o primorskim arkivima" u Starinama JAZU 1895. godine. Naposlijetku, mađarska anketa o stanju arhiva municipija, županija, distrikata, sjedišta kr. slobodnih gradova i privilegiranih mjesta, vodila se na temelju raspisa Ministarstva unutrašnjih poslova iz Budimpešte, 1880. godine. Ispitivanje je obavljano s motivacijom "da se zbog potreba vlasti i građana, te radi poticanja znanosti o povijesti Ugarske i najefikasnijeg razvitka Arhiva Kraljevstva u Budimpešti, treba upoznati stanje i građu sadržanu u raznim 'arhivima' ...". Odgovor na anketna pitanja stigao je iz riječkog Municipija tek 1887. godine.⁴⁷

Sačuvan je i čitav predmet Glavarstva općine Veprinac, nastao po dopisu Kotarskog poglavarstva Volosko, kojim se pak izvršava zapovijed okružnice br. 70171 Vrhovne

⁴⁵ B. Stulli, n. dj., str. 35.

⁴⁶ Navodimo dva vrlo drastična primjera takvih činidbi. Arhivistica Mladenka Merdžanić u svom magistarskom radu, opisujući Matičnu knjigu krštenih, krizmanih i vjenčanih Rijeke (1594-1611) navodi i sljedeće: "Osim prvih 38 duplih stranica nedostaju još duple stranice 45 i 46. Posljednji je upis prije toga od 12. kolovoza 1595. a prvi iza toga od 2. rujna 1595. U dijelu knjige vjenčanih manjkaju 9. i 10. dupla stranica koje se nalaze u Arhivu Hrvatske. Na ovim stranicama upisi su pisani glagoljicom, a vjerojatno je isti slučaj sa stranicama 45 i 46 matice rođenih. Prvi trag o ovom vandalskom činu dao je Rudolf Strohal koji je publicirao u Vjesniku Kr. Državnog arkiva u Zagrebu prilog pod nazivom 'Jedan odlomak iz matice vjenčanih iz grada Rijeke'. (Mladenka Merdžanić, Matične knjige Rijeke 1590-1860. godine, kao izvor informacija, magistarski rad obranjen 1992. godine, str. 18). Tu je i izvješće rapskog općinskog blagajnika Ive Tonse koji navodi kako su iz rapskog statuta odnesene razne stranice. (Arhivski fond Općine Rab, povijesni uvod).

⁴⁷ B. Stulli, n. dj., str. 26-27, 28-30, 30-33.

komande, u kojoj se traže obavijesti u vezi sa stanjem arhivskog materijala nakon I. svjetskog rata, tj. o stanju najvažnijih fondova, o pretrpljenim štetama na arhivalijama uslijed ratnih okolnosti te podaci o sjedištu registrature i zaposlenom osoblju.⁴⁸ Spomenimo još na istu temu u jedan cirkular pazinskog C. k. Okružnog kapetanata Istre iz 1836. godine, kojim se, na poticaj Gubernija, zadužuju podređena kotarska poglavarstva da pozovu sve amatere i znalce iz oblasti povijesti i znanosti na svome području, da se uključe u akciju istraživanja starih crkvenih i općinskih arhiva, jer da se u tim arhivima možebitno nalaze dokumenti koji se odnose na crkvenu i općinsku imovinu ili na Istru općenito.⁴⁹

Zasebni tematski sklop svakako predstavljaju pravila, običaji i događaji s arhivalijama crkvene provenijencije. Stulli osvjetljava ove primjerima odredaba kaptola Sv. Jerolima u Martinšćici iz 1734. godine, franjevačkih samostana u Cresu 1702, Glavotoku i Dubašnici na otoku Krku iz 1702. i 1737. godine i nekim drugim primjerima, koji svi pokazuju kako su crkvene ustanove također težile organizaciji svojih arhiva, inventarizaciji spisa i općenito zaštiti arhivalija.⁵⁰ Obavijesti imamo i o stradanju vrijednih crkvenih arhivalija, tako o požaru u kojemu je 1669. godine izgorjela građa franjevačkog samostana na Trsatu.⁵¹ Zanimljivo je da zatiranje samih crkvenih ustanova nije nužno značilo uništenje pripadajuće arhivske građe. Nakon "sječe" crkvenih redova za vrijeme austrijskog cara Josipa II. ili još ranije, ipak su se među riječkom općinskom dokumentacijom, bar u nekoj mjeri, sačuvale arhivalije ukinutih riječkih Augustinaca i Isusovaca.⁵² Od propasti je također sačuvano i nešto građe pavlinskih samostana u Senju, Crikvenici i Novom Vinodolskom.⁵³ Podatke o tome da se arhivalije crkvenih ustanova čuvaju u općinskoj registraturi pronašli smo i u arhivskom fondu Općina Veli Lošinj.⁵⁴ Obrnuti slučaj, da se u crkvenim arhivima čuvaju općinski spisi, uočen je na području otoka Raba.⁵⁵

⁴⁸ Arhivski fond Glavarstvo općine Veprinac, spis br. 479 iz 1919. godine.

⁴⁹ Arhivski fond Općina Veli Lošinj, spis br. 568 iz 1836. godine.

⁵⁰ B. Stulli, n. dj., str. 14, 16 i 17.

⁵¹ E. Hoško, Arhivska zbirka franjevačkog samostana na Trsatu, *Vjesnik historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XVII, Rijeka 1973, str. 425.

⁵² Vidi Vodič Historijskog arhiva Rijeka i tamo navedenu literaturu na str. 216.

⁵³ Ta građa se danas čuva u Hrvatskom državnom arhivu.

⁵⁴ Arhivski fond Općina Veli Lošinj, spisi br. 483/1844. i 162/1845. Radi se o građi stare župske pismohrane.

⁵⁵ Postoje obavijesti o tome, da su spisi općinskog arhiva Raba bili primljeni na čuvanje u knjižnicu samostana Sv. Bernardina (vidi uvod sumarnom inventaru arhivskog fonda Općina Rab). Isto tako, u Povijesni arhiv Rijeka su prije nekoliko godina stigle rapske općinske arhivalije koje su bile pohranjene u Samostanu Sv. Eufemije u Kamporu.

Kada smo na početku ovoga prikaza ustvrdili da na našim primorsko-istarsko-goranskim stranama postoje i neke posebnosti u pogledu povijesti zaštite arhivalija u odnosu na neke druge hrvatske zemlje, mislili smo na iznimnu raširenost glagoljske pismenosti na ovim prostorima u srednjem vijeku i kasnije, te na toj činjenici zasnovano posebno zanimanje narodnosno-kulturne i znanstvene javnosti za prikupljanje i zaštitu tog kulturnog blaga. Pored toga, sraz ali i prožimanje dviju izraženih nacionalnih ideja u Istri i na Kvarneru, hrvatske i talijanske, također su pobuđujuće djelovali na praksu zaštite arhivske građe. Zarana su obje strane željele, više ili manje sustavno objavljujući prikupljenu građu, sačuvati i, široj znanstvenoj i ne samo znanstvenoj javnosti, učiniti dostupne izvore za nacionalnu povijest. U mnogome bi nadilazilo namjeru ovoga napisa, kada bismo se latili napora da prikazemo gdje, kada i što je o primorsko-goransko-istarskim arhivalijama i od njih sve tiskano u vremenu hrvatske i talijanske nacionalne integracije prije I. svjetskoga rata.⁵⁶ Kao i tada, i danas su nezaobilazna pomoć za povijesna istraživanja ovoga kraja periodična izdanja tadašnje JAZU: "Starine", "Rad", "Monumenta spectantia..." i "Monumenta historico-iuridica..." ili "Arkiv" Kukuljevićeva Društva za povjestnicu jugoslavensku, "Vjesnik" arheološkog odjela Narodnog muzeja, "Vjesnik Staroslavenske akademije u Krku", a da ne govorimo o dvodijelnom Kukuljevićevu "Codex diplomaticus regni Croatiae...", Račkijevu izdanju "Documenta" ili Šime Ljubićevim "Listinama" i "Commissiones et relationes venetae". S druge strane, tu su periodični "L'Istria", "Atti istriani", "Atti e memorie della Societa istriana di archeologia e storia patria", "Bolletino della Deputazione fiumana di storia patria", "Fiume", "Monumenta di storia Fiumana" i druga mnogobrojna pojedinačna djela. Negdje između nalaze se nenadmašene "Memorie per la storia della liburnica citta di Fiume" Ivana Koblera i "Codice diplomatico istriano" Pietra Kandlera. Promidžbeno su u korist prikupljanja i čuvanja arhivalija djelovale i nacionalne kulturno-političke institucije i udruge kao što su Matica hrvatska, Barčičeve "Organizacija za unapređenje hrvatstva u Rijeci" i "Društvo za njegovanje materinskog jezika 'Ljudevit Gaj'",⁵⁷ te Poščićeva "Narodna zajednica za Istru", a na talijanskoj strani već spomenute "Deputazione fiumana di storia patria" i "Societa istriana di archeologia e storia patria".

Osim vrijednih, gore nabrojanih rezultata, zarana su uočene i neke manjkavosti u čuvanju arhivske baštine. Tako Radoslav Lopašić u svom, već više puta spomenutom "Izvještaju o primorskim arhivima" ističe "... da je (skupljanje arhivalija, op. B. Z.)... sada (1885. godine, op. B. Z.) već zakašnjeno, jer je mnogo toga sada već koje raznešeno,

⁵⁶ Dopustit ćemo si ovdje jednu digresiju. Zanimljivo je da je jedan od vrednijih izvora s našeg područja, Statut Cresa i Osora, već bio tiskan u 16. stoljeću. Nažalost, nije nam poznat niti jedan sačuvani primjerak toga izdanja. Vidi: Katalog izložbe Statuti, urbari, notari, Historijski arhiv Rijeka, Rijeka 1968, str. 47-48.

⁵⁷ O konkretnom djelovanju tih društava se zna vrlo malo. No, zna se da su mnoga hrvatska kulturna gibanja u Rijeci bila vezana uz rad Riječke narodne čitaonice koja je prikupljala i arhivalije.

a ponajviše i propalo”.⁵⁸ F. Perroni se pak čudi da prebogati povijesni arhiv riječke Općine nije niti spomenut u opširnom, 1881. godine tiskanom djelu "Gli Archivi della Regione Veneta; 1820-1880".⁵⁹

*Osnutak prve riječke arhivske ustanove i njezin rad do otvaranja Ispostave
državnog arhiva u Zagrebu sa sjedištem u Rijeci 1948. godine.*

Ubrzo nakon potpisivanja tzv. Rimskog sporazuma između kraljevina SHS i Italije 27. I. 1924. godine, kojim je Rijeka pripala potonjoj, pratimo i prve odlučnije napore za osnutak državnog arhiva u Rijeci. Prvi pismeni trag takvih težnji nadneven je 3. srpnjem 1924. godine. Radi se o protokoliranom konceptu dopisa što ga je Izvanredni povjerenik za riječku općinu uputio Prefektu Kvarnerske provincije. Izvanredni povjerenik u tom spisu polazi od odredbi Pravilnika za državne arhive (Regolamento per gli archivi di Stato) iz 1911. godine, po kojima bi u svim gradovima što su prije uspostave talijanskog Kraljevstva imali državnost, ili koji su imali posebno istaknutu povijest, valjalo osnovati posebne arhivske direkcije.⁶⁰ Dakako, to bi vrijedilo i za Rijeku. U istom su izvoru nabrojani i arhivski fondovi koji bi tvorili jezgru novoga arhiva. Osim arhivalija koje su se tada nalazile u nekoj od registratura na području Rijeke, znatan dio temeljnog fundusa trebala je činiti građa tzv. Riječkog gubernija, koju je prema odredbama Trijanonskog sporazuma, Mađarska imala vratiti zemlji nasljednici.⁶¹

Nadalje se oko ostvarenja plana otvaranja državnog arhiva u Rijeci vodila živa prepiska, uglavnom u trokutu Ministarstvo unutrašnjih poslova, Prefektura Kvarnerske provincije, Općina Rijeka, s važnim stručnim intervencijama tadašnjeg ravnatelja tršćanskog Državnog arhiva Felicea Perronija. Pritom poglavito mislimo na operat o riječkim javnim arhivima što ga je Perroni, istražujući na terenu najvjerojatnije tijekom rujna 1924. godine, izradio za potrebe Ministarstva unutrašnjih poslova.⁶² No, još krajem srpnja iste godine, ovo ministarstvo je obavijestilo Prefekturu, kako je sklono proučiti mogućnost otvaranja državnog arhiva u glavnom gradu Kvarnerske provincije, ali da se konkretnom razmatranju toga pitanja ne može pristupiti prije no što s Kraljevinom SHS

⁵⁸ B. Stulli, n. dj., str. 28.

⁵⁹ F. Perroni, n. dj., str. 78.

⁶⁰ Regolamento per gli archivi di Stato, Regio Decreto n. 1163 od 2. X. 1911; važenje istoga je prošireno na tzv. Nove provincije Kraljevskim dekretom br. 47 od 11. I. 1923. godine.

⁶¹ Jezgru državnog arhiva trebale su tvoriti sljedeće arhivalne cjeline: Općina Rijeka, stari Riječki gubernijski skupa s privremenim vladama do 1924. godine, Pomorski gubernij, riječki sudski fondovi te razni građanski i crkveni uredi.

⁶² Riječka prefektura, kabinetski spisi, br. 1588/1924.

budu uređeni odnosi u svezi s razdiobom arhivskog materijala. Načelno, to je riješeno tzv. Neptunskim sporazumima potpisanim 10. VII. 1925. godine.

O daljnjem tijeku priprema za otvaranje riječkog državnog arhiva još uvijek postoji niz nejasnoća. Razlog tomu je, s jedne strane, što nismo pronašli sve normative akte na koje se pozivaju upletena nadležstva, a koji su očito uređivali predmetnu problematiku, a s druge strane, što su sami događaji ponekad pretjecali svoju formalnu zakonsku osnovu. Još prije potpisivanja Neptunskih sporazuma, krajem lipnja 1925. godine, nadležno Ministarstvo unutrašnjih poslova ovlastilo je ravnatelja tršćanskog Državnog arhiva da se uputi u Rijeku, kako bi potakao odabir prostorija pogodnih za smještaj arhiva. Mjesec dana kasnije, njegovo se izvješće o zadanoj temi našlo na stolu resornog ministra. Od tri pogodne zgrade, Palače iseljenika (današnji Metalografski kombinat u Industrijskoj ulici), Tehničkog instituta na trgu Cambieri (današnji Pomorski fakultet), Perroni se zalaže za odabir treće, vile Margherite u kojoj je neposredno ranije bilo smješteno Izaslanstvo Kraljevine Italije. Pored riječi pohvale za potonju zgradu i perivoj u kojemu se ista nalazila, ističe već tada da su suterenske prostorije zgrade nedopustivo vlažne te da bi taj nedostatak svakako valjalo otkloniti. Kao što je poznato, u vili Margherita je doista i uređeno prvo i do sada jedino sjedište riječkog arhiva.⁶³ Konačna pogodba o korištenju zgrade, stipulirana je 31. kolovoza 1927. godine temeljem Odluke Povjerenika za općinu Rijeka od 16. X. 1926. br. 308, prihvaćene od strane Odbora Kvarnerske provincije (Giunta provinciale) na sjednici od 19. studenog 1926. godine. Tako je Općina nekoliko prostorija u zgradi dala besplatno na korištenje Ministarstvu unutrašnjih poslova za potrebe državnog arhiva, dok su u ostalom dijelu zgrade bili smješteni Gradski muzej (Museo civico) i Gradska biblioteka (Biblioteca civica).⁶⁴

Državni arhiv u Rijeci započeo je s uredovanjem još prije donošenja gornjih akata. Prvi spis je protokoliran s 1. rujna 1926. godine.

Djelatnost Arhiva bila je u posebnome uređena spomenutim Pravilnikom za državne arhive iz 1911. godine te nizom normi koje su tijekom vremena mijenjale ili nadopunjavale taj temeljni akt, sve do donošenja Novog pravilnika za arhive Kraljevstva 1939. godine.⁶⁵ Organ nadređen Arhivu bilo je Opće ravnateljstvo građanske uprave državnih arhiva (Direzione Generale Amministrazione Civile Archivi di Stato), koje je djelovalo u sklopu Ministarstva unutrašnjih poslova. U područnom smislu, Arhiv je bio nadležan za teritorij Kvarnerske provincije, a od 1941. godine i za područje što ga je

⁶³ Isto, kabinetski spis br. 2791/1925. Ipak, dva puta je do 1948. godine sjedište Arhiva bilo ugroženo od prezezanja drugih kulturnih ustanova. Najprije je 1934. godine u vilu Margherita namjeravala useliti Galerija moderne umjetnosti, a potom je 1945. godine, ubrzo po svršetku II. svjetskog rata, prijetilo oduzimanje arhivskih prostorija za potrebe slikarske škole. Arhivski fondovi Riječka prefektura, fasc. I-9 iz 1934. godine i Historijski arhiv Rijeka, opći spis br. 31/1945.

⁶⁴ Arhivski fond Općina Rijeka, opći spis br. 14917/1927.

⁶⁵ Nuovo ordinamento degli Archivi del Regno, Legge 22. XII. 1939. N. 2006.

Kraljevina Italija pripojila na temelju Rimskog ugovora s NDH 1941. godine.⁶⁶ Uzevši u obzir sve gore navedeno, ipak moramo ustvrditi da povjestica o osnutku riječkog arhiva nije još do kraja napisana. Glavna zagonetka ostaje pitanje, na osnovi kojeg posebnog normativnog akta je Arhiv djelovao od 1926. do 1928. godine, kada je službeno utemeljen kao Sekcija Državnog arhiva u Trstu.⁶⁷ Možda bismo tu zagonetku razriješili, kada bismo pronašli Službeni bilten zakonskih odredbi Ministarstva unutrašnjih poslova, gdje je u broju 14-15 iz 1928. godine objavljena 'nova posebna dozvola' (nuova concessione speciale) u svezi s riječkim arhivom. Ova je stupila u krepost 1. VII. 1928. godine, i mogla bi imati smisao privremene dozvole za rad.⁶⁸

Arhivski fond Historijski arhiv Rijeka srazmjerno je cjelovito sačuvan. Proučavajući opće spise, prvo Kraljevskog državnog arhiva u Rijeci do 1928. godine (Regio Archivio di Stato in Fiume), zatim Kraljevskog državnog arhiva Odjel Rijeka do 1945. godine (Regio Archivio di Stato Sezione di Fiume) i najzad Državnog arhiva Rijeka do 1948. godine (najprvo kao Archivio di Stato - Fiume, poslije s dvojezičnim imenom Archivio di Stato Fiume - Državni arhiv Rijeka) možemo o djelatnosti ove ustanove steći dosta podrobnu sliku. Početne aktivnosti 1926. godine uglavnom su se svodile na poslove oko organizacije i nadzora nad građevinskim radovima u arhivu te na opremu uredskih prostorija i spremišta. No, vođena je već i prepiska oko preuzimanja nekih fondova, posebice Mađarskog i Pomorskog gubernija, sudskih arhivalija razne provenijencije od druge polovice XVIII. stoljeća do 1909. godine koje su se nalazile u Palači pravde, te općinskog arhiva Rijeke do 1873. godine.⁶⁹ Čini se da su prvi fondovi stigli u Arhiv 1927. godine, i to najprije građa iz Podprefektura Volosko, koja je ukinuta 1926. godine i koja je čuvala stari arhivalni korpus Kotarskog kapetanata Volosko s nizom zasebnih cjelina, u stvari posebnih arhivskih fondova.⁷⁰ Nadalje se u Arhivu stiče građa preuzeta iz registratura s čitavog područja Kvarnerske provincije.

Dobar opći pregled onoga što je prva riječka arhivska ustanova ostvarila u prvim godinama djelovanja, daju nam godišnja statistička izvješća. Najstarije sačuvano odnosi

⁶⁶ Kraljevskim dekretom broj 2981 iz 1928. godine, kojim je osnovan riječki arhiv, nije posebno određena njegova područna nadležnost, već je područna nadležnost tršćanskog Državnog arhiva proširena na Kvarnersku provinciju. Anektirano područje je obuhvaćalo općine Sušak, Kastav, Bakar, Čabar, Krk i Rab.

⁶⁷ Istituzione dell'Archivio di Stato in Zara e di una sezione distaccata di Archivio in Fiume. Regio Decreto 6. XII. 1928, n. 2981. Nedoumice u svezi s osnivanjem riječkog arhiva opisane su u Uvodu Vodiča Historijskog arhiva Rijeka, str. 23.

⁶⁸ HAR, opći spisi, br. 29/1928.

⁶⁹ HAR, opći spisi, br. 5, 6, 9, 10/1926.

⁷⁰ HAR, opći spisi, br. 19/1928. Tu su se, među ostalima, nalazili i spisi Kotarskog potpurnog povjerenstva u Voloskom - Opatiji, Građanskog povjerenstva za Volosko, Kotarskog školskog vijeća Volosko - Opatija.

se na 1928. godinu, a najmlađe na 1942.⁷¹ U tom razdoblju nije se povećao broj prostorija na raspolaganju arhivu. Za smještaj građe bile su predviđene 22 prostorije, a za uredske kancelarije 5.⁷² No, prostor s policama povećao se sa 835,12 na 1 323,09 d/m. Količina određenih vrsta arhivalija za te dvije granične godine nije izražena prema jednakim pokazateljima, no u globalu su podaci ipak mjerljivi. Godine 1928. u Arhivu se nalazilo 1 266 registara, 30 volumena, 11 knjiga, 1 kodeks, 78 pergamena, 7 381 svežanj spisa, 28 visećih i 5 prianajućih pečata, te 4 mape, što je sveukupno činilo 8 804 tehničke jedinice. U statistici iz 1942. godine jedinice su izražene prema vrsti materijala. Tako je nabrojeno 16 749 papirnih jedinica (volumi, filce, registri itd.), 85 pergamena i 72 pečata, sveukupno 16 906 tehničkih jedinica. Dakle, broj tehničkih jedinica arhivske građe se u četrnaest godina udvostručio. K tome dolazi još i povećanje bibliotečnih jedinica od skromnih 35 komada 1928. godine, na 1 894 komada 1942. godine. Arhiv nije u tom razdoblju uredio ni fotolaboratorij niti restauratorsku radionicu, a nije bila organizirana niti paleografska, diplomatska ili arhivistička škola.

Kada je 1933. godine publiciran prvi Opći inventar riječkog arhiva, ovaj je pohranjivao sljedeće arhivske fondove i zbirke - prema nazivlju današnjih fondova i zbirki, u Arhivu se tada nalazio dobar dio pojedinačnih arhivalija koje tvore zbirku povelja i listina, zatim tu je već bio Statut Rijeke iz 1530. godine te građa Samostana reda pustinjaka Sv. Augustina u Rijeci. Od većih arhivskih cjelina, u fondusu Arhiva se nalazila građa Gradskog poglavarstva Rijeke do 1872. godine, zbirni fond Privremene vlade u Rijeci (1918-1924),⁷³ arhivski fondovi Pomorska oblast za Ugarsko-hrvatsko primorje u Rijeci, Kotarsko poglavarstvo Volosko,⁷⁴ Trgovačko-mjenbeni sud i pomorski konzulat Rijeke, Okružni sud Rijeke (građa do 1929. godine), Županijski sud Rijeke, Državno odvjetništvo Rijeke, Kotarski sud Rijeke i Zemljišno-knjižni ured Kotarskog suda Rijeke. Kao poseban sudski fond navedena je građa Gradsko-pokrajinskog sudišta i Okružnog krivičnog suda u Rijeci (Giudizio Civico-Provinciale e Tribunale Criminale in Fiume), koja je danas prikazana u drugim sudskim fondovima.⁷⁵ Od školskih fondova, u Arhivu je 1933. godine već bila smještena građa mađarskih škola u Rijeci. Također, u vili Margherita su bile pohranjene arhivalije Papinskog konzulata u Rijeci te Kraljevskog generalnog konzulata Italije (1867-1915) i Kraljevskog izaslanstva Italije u Rijeci (1921-1924). Od

⁷¹ HAR, opći spisi, br. 8/1929. i 33/1943.

⁷² U statističkom izvješću za 1942. godinu, podatak o broju prostorija nije razdvojen na kategorije spremišta/uredske prostorije.

⁷³ Od toga fonda, danas se u Povijesnom arhivu Rijeke nalaze samo fragmenti.

⁷⁴ Taj fond je Perroni tada prikazao kao dvije cjeline. Jednu cjelinu je sačinjavala građa Kotarskog poglavarstva Volosko (1814-1918), a drugu građu Kotarskog povjerenstva Volosko (1919-1923) i Podprefekture Volosko-Opatija (1923-1926).

⁷⁵ Ovu tvrdnju smo izrekli kao pretpostavku stoga, jer naziv rečenog tvorca nismo pronašli među nazivima tvorca današnjih sudskih fondova iz toga razdoblja.

arhivskih fondova izvan oblasti javne uprave, pravosuđa i školstva, preuzeta je bila i dokumentacija Trgovačko-obrtničke komore i Trgovačke deputacije u Rijeci. Ne nalazi se danas u Povijesnom arhivu Rijeka građa Ratnog vojnog suda u Rijeci (Tribunale Militare di Guerra in Fiume)⁷⁶ i fondovi kotarskih sudova u Podgradu i Ilirskoj Bistrici.⁷⁷

Nakon 1933. godine, od većih cjelina, Arhiv je stekao građu Riječkog gubernija (1776-1848), koju je slovom međudržavnog ugovora Mađarska predala Italiji,⁷⁸ i Lučke kapetanije Rijeka.

Na stručnim i pomoćnim poslovima u Arhivu, od samog početka su bile zaposlene tri osobe: arhivist, jedan stručni službenik i podvornik. Arhiv nikada nije zapošljavao više od tri djelatnika, s tim da je od službenog osnutka 1928. godine stručni nadzor i vodstvo nad Arhivom bilo povjereno ravnatelju Državnog arhiva u Trstu Feliceu Perroniju.⁷⁹ Kasnije, poglavito zbog ratnih okolnosti, kada dolazi do stavnje pričuvnih časnika, u Arhivu ostaje ponekad samo jedna osoba. Dva stručna djelatnika Arhiva nosila su titulu Coaudiutore Capo i Coaudiutore, što bismo slobodno mogli prevesti kao suradnik voditelj i suradnik. Do 1929. godine svi zaposleni bili su formalno još službenici Prefektуре Kvarnerske provincije.⁸⁰ Niti jedan od zaposlenih nije imao diplomu iz paleografije ili iz arhivističke znanosti,⁸¹ ali su obadva stručna djelatnika bili članovi Fašističke nacionalne stranke (FNP).⁸²

Sačuvano je nekoliko godišnjih radnih izvješća stručnog osoblja, iz kojih se donekle može iščitati dvanaestomjesečni opseg i raznovrsnost obavljenog posla. Iznijet ćemo kao primjer podatke iz godišnjeg izvješća za 1942. godinu za nerukovodeće radno mjesto suradnika (coaudiutore).⁸³ Ta osoba je tijekom 1942. godine izvršila 1 240 istraživanja u fondovima javne uprave i pravosuđa u postupku rješidbi 215 zamolbi privatnih osoba i vlasti, sastavila 26 koncepata raznih potvrda, 112 koncepata odgovora na zahtjev vlasti ili na upit privatnih osoba. Osim toga, taj arhivski djelatnik preveo je ukupno 78 stranica s mađarskog, obavio prijepis 287 stranica spisa i potvrda, strojopisno kopirao 288 stranica, kolacionirao 278 stranica prijepisa, arhivirao 790 svežnjeva preuzete građe i nanovo arhivirao 1 705 svežnjeva, fascikula i registara privremeno izdvojene građe,

⁷⁶ Taj fond je odnesen u Italiju i do danas nije vraćen Hrvatskoj.

⁷⁷ Ti fondovi su predani, osim dijela fonda Kotarski sud Podgrad, Okrajnom sodišču Ilirska Bistrica.

⁷⁸ Vodič Historijskog arhiva Rijeka, str. 30.

⁷⁹ Vodič Historijskog arhiva Rijeka, str. 24.

⁸⁰ To se više puta ističe u spisima arhivskog fonda Historijski arhiv Rijeka iz 1929. godine.

⁸¹ HAR, opći spisi, br. 605/1939.

⁸² Riječka prefektura, fasc. 1-9 1934. Možda je neprimjereno ovaj podatak iznositi u poglavlju o kvalifikacijama zaposlenih, no on se kao takav i pojavljuje u izvješćima i upitnicima.

⁸³ HAR, opći spisi, br. 33/1943. Uzeli smo ovaj primjer unatoč tomu što se radi o ratnoj godini stoga, što nisu sačuvana godišnja radna izvješća predratnih godina.

obavljao tajničke dužnosti i davao obavijesti strankama 285 dana, dežurao 304 dana u studijskoj čitaonici, radio na protokolu i ostalim registraturnim poslovima 314 dana, sudjelovao na odabiranju i izlučivanju nepotrebne registraturne građe 60 dana, pomagao u poslovima protuavionske zaštite - selidbe arhivalija iz potkrovlja u spremišta u prizemlju zgrade.⁸⁴ Odmah upada u oči, da nema podataka o izradi obavijesnih pomagala. No, to ne znači da se na tome nije uopće nastojalo. Godišnja statistika Arhiva za 1940. godinu iskazuje podatak o do tada izrađenih 9 inventara i registara, od kojih je jedan bio i tiskan.^{85 86}

Od gore nabrojanih redovitih poslova, nešto više valja reći o odabiranju i izlučivanju nepotrebne građe. Sukladno talijanskim propisima, stručni arhivski djelatnici su vrlo često, na prijedlog ravnatelja tršćanskog arhiva, bili imenovani članovima komisije za izlučivanje pri nekoj od javnih pismohrana. Odluka o škartiranju registraturne građe, koju bi, zajedno s popisom predmetne građe, pripremila jedna od tih komisija, nije se mogla izvršiti bez posebne suglasnosti prefekta i odobrenja ravnatelja nadležnog arhiva.⁸⁷ Ipak, unatoč skrbi za građu u pismohranama, Ministarstvo unutrašnjih poslova upozorava 1930. godine Arhiv, da je Odbor višeg arhivskog savjeta (Giunta del Consiglio Superiore per gli Archivi) primijetio, kako se pri izlučivanju građe ne poštuje odredba o integralnom čuvanju dokumentacije posljednjeg desetljeća.⁸⁸ Neobično je, s obzirom na pretpostavljenu područnu nadležnost Arhiva, što su djelatnici te ustanove ponekad imenovani članovima komisije za izlučivanje i izvan Kvarnerske provincije.⁸⁹

Opća načela o izlučivanju doživjela su u Italiji u razdoblju manjem od jednog desetljeća korjenite promjene. Ministarstvo unutrašnjih poslova 1934. godine još nalaže krajnju strogost prilikom škartiranja i preporučuje čuvanje svega što bi s bilo kojeg motrišta moglo biti zanimljivo za povijesna, gospodarska ili statistička istraživanja. Već 1940. godine, Riječka prefektura odašilje okružnicu kojom se potiče rigorozno izlučivanje nepotrebnih dokumenata i mimo uobičajenog vremenskog razdoblja predviđenog za čuvanje registraturne građe. Pojava nedovoljno opsežnog škartiranja, uočena je slovom te okružnice upravo u Kvarnerskoj provinciji.⁹⁰

⁸⁴ Možda je od samih podataka iznesenih u ovom izvješću, zanimljivija iscrpnost s kojom se to čini.

⁸⁵ HAR, Statističko izvješće za 1940. godinu, opći spisi b. b./1941.

⁸⁶ Ne znamo na koji se tiskani inventar odnosi ta indikacija. U to vrijeme, naime, bio je već tiskan inventar arhivskog fonda Riječki gubernij (1924. godine u časopisu "Fiume"). Za objavu ga je priredio Giuseppe Viezzoli, no građa se tada nalazila u Budimpešti. Podatak o tiskanom inventaru se možda odnosi i na Perronijev Opći inventar riječkog arhiva, tiskan 1933. godine.

⁸⁷ Pravilnik za arhive iz 1911. godine, članak 74.

⁸⁸ HAR, opći spisi, br. 114/1930.

⁸⁹ Tako je suradnik voditelj Luigi Gasperini bio član Komisije za izlučivanje nepotrebne registraturne građe labinskog kotarskog suda; HAR, izdvojeni spisi, III/29 br. 400.

⁹⁰ Riječka prefektura, predmet 1-2-16/2.

Jedno od osjetljivijih pitanja pri analizi djelovanja riječkog arhiva, usredotočuje se na razrješenje odnosa između ideologije i struke. Do kojeg su se stupnja lojalnosti stručni djelatnici morali podvrći ultranacionalističkom zadatku zatiranja svega onoga na kulturnom polju, što ne potvrđuje talijanstvo na ovim prostorima? Plurikulturalnost Rijeke i Istre se dakako ipak nije mogla zanijekati, pa se ističe da osoblje Arhiva nužno mora poznavati više jezika kako bi bilo sposobno nositi se s obradom arhivske baštine.⁹¹ S druge strane, nemamo obavijesti da se Arhiv suprotstavio kulturocidnim namjerama s terena, kao što je na primjer bila odluka da se škartiraju neki protokoli Općine Podgrad iz predtalijanskog razdoblja, protokoli "... che non possono essere consultati neanche per una indagine superficiale, poiche la calligrafia e pessima *oltreche essere slava...*" (potertao B. Z.).⁹²

Arhiv je izravno ili neizravno sudjelovao i u nizu posebnih akcija iz arhivske djelatnosti. Za područje Kvarnerske provincije, nositelj tih nastojanja najčešće je bila Riječka prefektura, dok su pokretači bili središnje državne vlasti ili kulturne ustanove najviše razine. Djelatnici Arhiva su u svojstvu stručnih osoba sudjelovali u raznim odborima i komisijama izvan Arhiva, katkad i na najvišoj razini. Potonje je dakako bilo pridržano za vršitelja ravnateljskih dužnosti Felicea Perronija. On je bio član Talijansko-jugoslavenskog odbora za provedbu Neptunskog sporazuma o arhivima, potpisanog 10. VII. 1925. godine. Odbor je imao 4 pododбора: za političko-upravnu, za sudsku, za financijsko-upravnu građu i za građu pomorske uprave, i ti pododbori su vodili postupak oko konkretne razdiobe arhivalija.⁹³ I dok je Perroni dosta radio na odabiru povjerljive građe koja nikako ne bi smjela dopasti u ruke stranih vlasti, u Arhivu je izrađen popis ostavina Kotarskog i Okružnog suda Rijeke koje su se, sukladno odredbama Neptunskog sporazuma, trebale predati Jugoslaviji.⁹⁴

Osim navedene komisije, suradnik voditelj Gasperini je primjerice bio član Komisije za odabir oglasa, proglaša i drugih sličnih dokumenata, bilo tiskanih bilo u rukopisu, koji su se morali podastrijeti vlastima javne sigurnosti.⁹⁵

Ostali veći izvanredni poslovi zgotovljeni u Arhivu, obavljani su u sklopu izrade restitucijskih zahtjeva Italije prema drugim državama i vezano uz zaštitu i evakuaciju građe tijekom Drugog svjetskog rata. Nedugo nakon vojnog sloma Francuske u ljetu

⁹¹ U već spomenutom izvješću Felicea Perronija Ministarstvu unutrašnjih poslova od 28. VII. 1925. godine, traži se upošljavanje onih kadrova u novu ustanovu, koji poznaju mađarski, srpsko-hrvatski i njemački jezik, Općina Rijeke, predmet B - 20 - 25.

⁹² HAR, izdvojeni spisi, III/40 br. 1.

⁹³ Riječka prefektura, fasc. I-3/A-7.

⁹⁴ HAR, opći spisi, br. 180/1934.

⁹⁵ HAR, opći spisi, br. 137/1930. Već sljedeće godine, riječka Questura šalje u Arhiv četiri proglaša koje je rečena komisija proglasila vrijednim čuvanja, HAR, opći spisi, br. 33/1931.

1940. godine, Riječka prefektura vodi poslove evidentiranja arhivalija što su ih ranije odnijeli Francuzi.⁹⁶ Arhiv je trebao prikupiti potrebne podatke s tim u vezi, no o ishodu akcije nemamo daljnjih obavijesti.⁹⁷ Prvi znak da se u dogledno vrijeme planira pristupiti evakuaciji arhivalija zbog ratne opasnosti, stigao je sa strogo povjerljivim dopisom tršćanskog arhiva, nepunu godinu dana prije početka Drugog svjetskog rata, 29. IX. 1938. godine. Od riječke prefektуре se u navedenom dopisu traži obavijest o tome, da li u pokrajini postoje zgrade spremne za smještaj najvrednijih arhivalija, gdje bi ove bile sigurne od zračnih napada. Dostavlja se i popis građe koju bi u slučaju zračne opasnosti valjalo preseliti.⁹⁸ Nešto kasnije, 1939. godine, ukazuje se na mogućnost smještaja ugroženih arhivalija u konkretna zdanja u Buzetu, Grožnjanu i Roču.⁹⁹ No, u vremenima stvarne ratne opasnosti, arhivalije iz riječkog arhiva su krenule, koliko je nama poznato, prema drugim odredištima. Godine 1941. se izvještava da su 32 kovčega s najvrednijom građom prenesena u Castello del Catajo (Cataio) kraj Padove.¹⁰⁰ Sljedeće godine su izvršeni radovi na zaštiti arhivalija u samom Arhivu, pa su tako potpuno ispražnjeni potkrovlje i gornji katovi.¹⁰¹ Druga velika evakuacija građe je provedena u okviru priprema za istup Italije iz rata 1943. godine, dok je treća očito bila vezana uz česta bombardiranja Rijeke 1944. godine. U drugom naletu, građa je prenesena u samostan Praglia u provinciji Padova, dok je treće odredište riječkih arhivalija bilo malo mjesto Zane blizu Vicenze.¹⁰² No, građa nije samo izlazila iz riječkog arhiva. Tijekom 1944. godine u Državnom arhivu je bila pohranjena dokumentacija niza ukinutih vojnih registratura.¹⁰³ Nakon kapitulacije Italije u studenom 1943. godine, prostorije Arhiva je zauzelo zapovjedništvo njemačke mornarice, tako da se ured Arhiva morao iseliti. Neke arhivalije su tim povodom bile sklonjene na 3. kat riječke Općine na trgu Municipio.¹⁰⁴

Nabrojat ćemo i neke druge, manje činidbe u kojima je riječka arhivska ustanova sudjelovala na dobrobit arhivske službe. Još je Okružnicom br. 8 900 iz 1906. godine (osnaženom ponovno 1927. godine), bilo naloženo registraturama provincija i drugih pravnih osoba izraditi inventar svojih spisa te jedan primjerak dostaviti nadležnom državnom arhivu. Postupak izrade inventara općinskih pismohrana vodio je tršćanski

⁹⁶ Riječka prefektura, fasc. 1-2-16/2.

⁹⁷ HAR, izdvojeni spisi, br. 721.

⁹⁸ HAR, izdvojeni spisi, V/55 br. 370/38.

⁹⁹ HAR, opći spisi 1944, fasc. o evakuaciji arhivske građe.

¹⁰⁰ HAR, izdvojeni spisi, V/56.

¹⁰¹ HAR, izdvojeni spisi, br. V/57.

¹⁰² Vodič HAR-a, str. 31; HAR, izdvojeni spisi, br. 121.

¹⁰³ HAR, opći spisi 1944. godine, fasc. "Zapisnici o pohrani i isporuci dokumentacije ukinutih vojnih tijela".

¹⁰⁴ Ne znamo kamo je ured preseljen; HAR, opći spisi, br. 24/1945.

Državni arhiv, slao obrasce za izradu istih, te poticao prefekturu da svojim autoritetom ubrza izradu i dostavu kopije inventara riječkog arhivu. Jedna druga akcija provedena je 1927. godine nakon što je Ministarstvo unutrašnjih poslova državnim arhivima poslalo cirkularno pismo, u kojemu se zalaže za provedbu preporuke XX. Podalpskog povijesnog zbora, gdje je donesen zaključak o potrebi zaštite građe ukinutih podprefektura i malih općina. Nešto popisa građe malih općina (vrlo oskudnih), doista se nalazi među građom riječke prefektуре, a neki se nalaze i u fondu Historijski arhiv Rijeka.¹⁰⁵

Kada je 1939. godine osnovan Povijesni muzej pošte i telegrafa na nacionalnoj razini, Arhiv je odstupio neke duplikate arhivskog materijala za popunu fundusa te ustanove.¹⁰⁶ O dosegу postupka pokrenutog 1941. godine pod zavaravajućim nazivom "Archivi storici della Dalmazia" (radilo se u stvari o evidentiranju arhivske građe na anektiranom području općina Rab, Krk ali i Kastav, Bakar itd.), nismo pronašli nikakvih podataka.¹⁰⁷

Vrijedne su spomena još i dvije akcije započete 1941. godine, u kojima nismo zabilježili neku veću ulogu riječkog arhiva, no u kojima se bez dvojbe radi o postupcima s ciljem zaštite arhivske građe. U jednoj, Ministarstvo unutrašnjih poslova požuruje prefektуре i glavne arhivske uprave (soprintendenze archivistiche), da u smislu članka 21. Novog pravilnika za arhive Kraljevstva iz 1939. godine, prema kojemu postoji obveza prijave značajnih privatnih arhiva, porade na tome da se popisi takve građe što prije dostave Ministarstvu. Prijave su do 1941. godine bile više no oskudne (ne samo u Kvarnerskoj provinciji), što se tumači glasinama kako je akcija vezana uz fiskalne potrebe države.¹⁰⁸ U drugoj, nadležno ministarstvo moli prefektуре i državne arhive da sastave popis značajnih osoba umrlih nakon 1922. godine, s podacima o tome da li su za sobom ostavili pismohranu, da li je ova preuzeta u državni arhiv, i ako je, da li su iz tih arhivalija izdvojeni spisi državne provenijencije.¹⁰⁹

Zadnjih mjeseci prije oslobođenja Rijeke u svibnju 1945. godine, nema u arhivskom fondu Historijski arhiv Rijeka tragova djelovanja na zaštiti građe. U potpuno novim uvjetima, kada se u Rijeci već pokušava učvrstiti vlast s novim, komunističkim ideološkim programom, Arhiv naizgled bez većih potresa nanovo započinje s radom. Spis broj 1 u poslijeratnom razdoblju, protokoliran je s 11. VI. 1945. godine. Jedina na prvi pogled uočljiva novina, bilo je uredovanje Arhiva i na hrvatskom, a ne samo na talijanskom jeziku. Dakako, prekinute su veze s tršćanskim arhivom,¹¹⁰ jer se Trst nalazio

¹⁰⁵ Riječka prefektura, fasc. 1-2-16/2 i HAR, izdvojeni spisi, I/5 br. 69.

¹⁰⁶ HAR, opći spisi, br. 1161/1939.

¹⁰⁷ Riječka prefektura, fasc. 1-2-16/3.

¹⁰⁸ Riječka prefektura, fasc. 1-2-16/3.

¹⁰⁹ Riječka prefektura, fasc. 1-2-16/3.

¹¹⁰ Vodič Historijskog arhiva Rijeka, str. 25. No nisu bile prekinute baš sve veze s drugim talijanskim

pod angloameričkom upravom, dok su u Rijeci vlast dijelili Gradski narodni (oslobodilački) odbor Rijeka i organi Vojne uprave jugoslavenske armije za Julijsku krajinu, Istru, Rijeku i Slovensko primorje (skraćeno V. U. J. A.). Isprva ustanova djeluje pod imenom Archivio di Stato - Fiume, a zatim pod dvojnim nazivom Archivio di Stato Fiume - Državni arhiv Rijeka, praktično kao potpuno samostalna ustanova.¹¹¹ Dva prva mjeseca nakon te velike povijesne stanke, podaci o radu Arhiva se uglavnom odnose na najnužnije popravke na zgradi, obnovu polica i slične manje radove.¹¹² U tim poslovima, dvojici zaposlenih u Arhivu pomažu njemački ratni zarobljenici.¹¹³ Izgleda da su isti radili i na sređivanju tijekom rata razbacanih arhivalija.¹¹⁴ Još iste te godine, u prostorije Arhiva je vraćena građa koja je, kao što smo već spomenuli, 1943. godine bila sklonjena u zgradu riječke Općine na trgu Municipio,¹¹⁵ a krajem godine se nastavlja i s rješavanjem zamolbenica građana.¹¹⁶ Kako su se pripremale političke odluke kojima je sudbina Rijeke i čitave bivše Kvarnerske provincije postajala izvjesnijom, započinju i postupci na izradi restitucijskih zahtjeva prema Italiji. Svega nekoliko dana prije potpisivanja Mirovnog ugovora s Italijom, 10. veljače 1947. godine, Prosvjetni odjel Gradskog NO-a upućuje Arhivu dopis kojim se ovaj poziva da hitno izvijesti adresanta o kulturno-umjetničkim predmetima iz te ustanove, odnesenima u Italiju.¹¹⁷ U rujnu iste godine ponovno se traže podaci o evakuiranoj građi.¹¹⁸ Sačuvano je iz iste godine i nepotpisano izvješće sastavljeno po obilasku najvažnijih riječkih ustanova, u kojemu se podastire iskaz o stanju riječkih arhivalija na terenu.¹¹⁹

Najstariji sačuvani zapisnik o postupku škartiranja nepotrebne registraturne građe poslije rata, sastavljen je u svibnju 1947. godine u Glavnoj carinarnici Sušak-Rijeka, nakon čega je Tvornici papira ustupljeno oko 10 tona stare administrativne i računске registrature bivše carinarnice.¹²⁰

organizacijama. Tako smo među općim spisima iz 1946. godine pronašli okružnicu Privremenog Nacionalnog sindikata službenika Ministarstva unutrašnjih poslova, u kojoj se izvještava o osnivačkoj skupštini toga tijela u kojemu bi, između ostalih, trebalo biti zastupljeno osoblje državnih arhiva Republike Italije, HAR, opći spisi, br. 27/1946.

¹¹¹ Isto, str. 25.

¹¹² Spis broj 1 iz 1945. godine, potvrđnica je stolarskih radnika izdana upravitelju Arhiva Lenzu, da su primili novac za izvršene poslove montaže i demontaže polica u Arhivu.

¹¹³ HAR, opći spisi, br. 9/1945.

¹¹⁴ HAR, opći spisi, br. 21/1945.

¹¹⁵ HAR, opći spisi, br. 28/1945.

¹¹⁶ HAR, opći spisi, br. 37/1945.

¹¹⁷ HAR, opći spisi, br. 9/1947.

¹¹⁸ HAR, izdvojeni spisi, br. V/63.

¹¹⁹ HAR, izdvojeni spisi, br. V/64.

¹²⁰ HAR, opći spisi, br. 31/1947.

Tijekom 1948. godine se u većem opsegu prikuplja arhivska građa iz Istre, no to je već razdoblje kada riječki arhiv djeluje kao Ispostava Državnog arhiva u Zagrebu.

*Kratka kronologija djelovanja riječkog arhiva nakon osnutka Ispostave
Državnog arhiva u Zagrebu sa sjedištem u Rijeci 1948. godine*

Nakon što je Odlukom Komiteta za naučne ustanove, sveučilišta i visoke škole u Zagrebu broj 1596 od 12. veljače 1948. godine riječki arhiv, kao ispostava zagrebačkog državnog arhiva, uklopljen u sustav arhivske službe NR Hrvatske, njegov daljnji razvoj i djelokrug ovisio je o općoj kulturnoj politici Hrvatske odnosno Jugoslavije. Uloga riječkog arhiva je donekle ipak bila specifična, jer je u područnom smislu njegov djelokrug obuhvaćao novooslobođene hrvatske krajeve, krajeve koji nikada, ili već dugo nisu bili u vezi s maticom, što znači da na tim prostorima nije postojao gotovo nikakav kontinuitet nacionalne kulturne politike.

Ispostava je bila nadležna za područje gradskih narodnih odbora Rijeka, Pula, Rovinj i Opatija te kotarskih narodnih odbora Buzet, Labin, Cres-Lošinj, Pazin, Rijeka, Poreč, Pula i Krk.¹²¹ U tijeku 1948. godine prikupljen je znatan dio arhivalija s terena, upravo s područja Istre.¹²²

Već sljedeće, 1949. godine, ponovno dolazi do promjene statusa arhiva i on tada postaje samostalna državna ustanova s nazivom Državni arhiv u Rijeci.¹²³

Kada je 1958. godine osnovan Historijski arhiv Pazin, veći dio dotadašnjeg područja u nadležnosti riječkog arhiva, točnije cijela hrvatska Istra, osim općina Opatija i Jurdani, pripao je djelokrugu onog prvog. Iste godine riječki arhiv faktično svoju nadležnost počinje ostvarivati i u općinama Crikvenica, Čabar, Delnice, Rab i Senj. Službeno je takvo stanje potvrđeno tek Odlukom o određivanju područja na kojima arhivi vrše arhivsku službu iz 1963. godine.¹²⁴ Od kraja 1959. godine, počeo se upotrebljavati naziv Historijski arhiv Rijeka. Ta promjena je izvršena na prijedlog Arhivskog savjeta NR Hrvatske kojeg je Savjet za kulturu i nauku NR Hrvatske prihvatio još 1957. godine.¹²⁵ Taj naziv Arhiv je nosio do 1993. godine, kada je s provedbom Obvezatnog naputka o usklađivanju statuta ustanova kulture s odredbama uredbi Vlade Republike Hrvatske od 4. VIII. 1992. godine, ustanova promijenila ime u Povijesni arhiv Rijeka.¹²⁶ Nakon promjena u teritorijalno-administrativnom ustrojstvu Hrvatske iz 1992. godine

¹²¹ Vodič HAR-a, str. 25.

¹²² O tome vidi posebno arhivski fond HAR, izdvojeni spisi, br. VI/70.

¹²³ Isto.

¹²⁴ Vodič HAR-a, str. 27.

¹²⁵ Vodič HAR-a, str. 25.

¹²⁶ Povijesni arhiv Rijeka: Klasa 612-06/93-98/08.

(NN br. 90/92), nadležnost Povijesnog arhiva Rijeka se proteže na Županiju primorsko-goransku sa sjedištem u Rijeci (osim općine Vrbovsko)¹²⁷ i djelomično na Senjsko-ličku županiju (grad Senj).

Pokretanjem prve poslijeratne arhivističke periodike u Hrvatskoj, Vjesnika Državnog arhiva u Rijeci 1953. godine, Arhiv proširuje opseg i kakvoću skrbi za zaštitu arhivske građe. Od godine 1964/5, to je zajedničko izdanje s Historijskim arhivom Pazin. Do sada su izašla 33 (34) sveska navedenog periodičnog časopisa,¹²⁸ a od 1968. godine izdaje se i serija posebnih izdanja Historijskih arhiva Rijeke i Pazina. Do sada je objavljeno 10 posebnih izdanja kao zajednička ostvarenja Historijskih arhiva Rijeke i Pazina te dva samostalna posebna broja Povijesnog arhiva Rijeka i Povijesnog arhiva Pazin. Godine 1976. osnovana su društva arhivskih radnika Istre (Pazin) i Rijeke (Rijeka) u koja su bile transformirane dotadašnje podružnice Republičkog društva arhivskih radnika Hrvatske. Iste godine oba su se društva ujedinila u Društvo arhivskih radnika Zajednice općina Rijeka.¹²⁹ To se društvo, koje od 1990. godine nosi naziv Društvo arhivskih radnika Pazin-Rijeka, organiziranjem niza stručnih arhivističkih savjetovanja također uključilo u posao promicanja zaštite i popularizacije pisane baštine u ovim primorsko-goransko-istarskim stranama.

Literatura:

- Milivoj Korlević, Riječki Državni arhiv, *Arhivist*, sv. 3/1951, Beograd 1951, str. 61-65.
- Felice Perroni, Inventario generale delle carte conservate nel R. Archivio di Stato e nella Sezione d'Archivio di Stato di Fiume con note storico-archivistiche, Trst 1933, str. 58-115.
- Ljubomir Petrović, Razvoj i perspektive Historijskog arhiva Rijeka, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXIII, Pazin-Rijeka 1980, str. 55-62.

¹²⁷ Županija primorsko-goranska obuhvaća: gradove Rijeka, Crikvenica, Čabar, Krk, Novi Vinodolski, Opatija i Rab, te općine Bakar, Cres, Čavle, Delnice, Lokve, Jelenje, Kastav, Klana, Kostrena (ova općina nije navedena u Norodnim Novinama, tako da je njeno postojanje i dan danas - ožujak 1994. - sporno), Viškovo, Kraljevica, Punat, Baška, Dobrinj, Malinska, Omišalj, Vrbnik, Fužine, Lovran, Mošćenička Draga, Mali Lošinj, Matulji, Vinodolska, (sa sjedištem u Bribiru), Skrad, Ravna Gora, Mrkopalj, Brod Moravice i Vrbovsko.

¹²⁸ Od 1991. godine Historijski arhiv Rijeka ponovno samostalno izdaje *Vjesnik*, a Historijski arhiv Pazin pokreće tada svoj časopis pod nazivom *Vjesnik istarskog arhiva*.

¹²⁹ Petar Strčić, Razvoj arhivske službe na području Istre, Rijeke i Zadra ("Sjedinjene općine"), *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 1 (XXXII), str. 254.

- Petar Strčić, Razvoj arhivske službe na području Istre, Rijeke i Zadra ("sjedinjene općine"), *Vjesnik istarskog arhiva*, sv. 1, Historijski arhiv Pazin, Pazin 1991, str. 245-258.
- Bernard Stulli, Pregled povijesnog razvitka zaštite arhivalija na područjima Historijskih arhiva u Pazinu i Rijeci, *Vjesnik Historijskih arhiva u Rijeci i Pazinu*, sv. XXIII, Pazin-Rijeka 1980, str. 11-44.
- Mirko Zjačić, Iz arhiva u Rijeci, *Arhivski vjesnik*, I/1958, Zagreb 1958, str. 597-599.
- *** Opći inventar Državnog arhiva u Rijeci, *Vjesnik Državnog arhiva u Rijeci*, sv. I, Rijeka 1953, str. 360-367.
- *** Vodič Historijskog arhiva Rijeka, Historijski arhivi Pazin i Rijeka, Posebna izdanja br. 7, Pazin-Rijeka 1980, str. 19-46.

Summary

DEVELOPMENT AND PROTECTION OF THE ARCHIVES IN THE COMPETENCE OF THE HISTORICAL ARCHIVES OF RIJEKA

In the work on that subject, the author, in the first place, shows the hitherto published articles about the protection of the archives in the area of Hrvatsko primorje, Gorski kotar and Kvarner. Afterwards he synthetically exposes and comments the results of archival studies about them, with a special concentration upon the history of protection of the archive groups in the district of Rijeka. Finally, he himself made the archival research for the period after opening of the first Rijeka's archive institution in 1926 up to the foundation of Section of the Croatian State Archives in Zagreb with residence in Rijeka in 1948. In the end, he regards shortly to the activity of Rijeka's Archive Institution after that year up to nowadays.

Translated by Ivan Dovranić